YOSHLARNING KASB TANLASHIDA PSIXOLOGIK OMILLARNING AHAMIYATI

Mirxamidova Shaxinabonu Abdulaziz qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Turizm fakulteti
E-mail: shaxinabonumirxamidova@gmail.com
Yusupova Umidaxon Axmedjon qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Turizm fakulteti
E-mail: yusupovaumidaxon019@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tezisda yoshlarning kasb tanlash jarayoniga ta’sir etuvchi psixologik omillar, ularning shaxsiy rivojlanishidagi o‘rni va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik masalalari keng yoritilgan. Xususan, kasbiy qiziqish, qobiliyat, temperament, xarakter, motivatsiya, o‘z-o‘zini baholash, mustaqil qaror qabul qilish hamda ijtimoiy muhitning kasb tanlashga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, ota-ona, ta’lim muassasasi va psixologlarning yoshlarni kasbga yo‘naltirishdagi vazifalari, zamonaviy mehnat bozorida kasbiy moslashuv va raqobatbardoshlik masalalariga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: kasb tanlash, yoshlar, psixologik omillar, kasbiy qiziqish, qobiliyat, motivatsiya, temperament, xarakter, kasbiy o‘zlikni anglash, shaxsiy rivojlanish, kasbiy yo‘naltirish.

Kirish

Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot davrida yoshlarning kelajakdagi kasbini to‘g‘ri tanlashi dolzarb ijtimoiy-psixologik masalalardan biri hisoblanadi. Chunki kasb inson hayotining muhim qismini tashkil etib, uning ijtimoiy mavqei, moddiy farovonligi, dunyoqarashi va shaxsiy kamolotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Inson o‘z qiziqishi va imkoniyatlariga mos kasbni tanlaganida mehnat faoliyatidan ko‘proq qoniqish hosil qiladi hamda o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Kasb tanlash oddiy qaror qabul qilish jarayoni emas. Bu insonning o‘zini anglashi, qobiliyatlarini baholashi, kelajakdagi maqsadlarini belgilashi va jamiyatdagi o‘rnini topishga intilishi bilan bog‘liq murakkab psixologik jarayondir. Ayniqsa, o‘smirlik va yoshlik davrida kasbiy o‘zlikni anglash, mustaqil fikrlash va hayotiy yo‘nalishni belgilash

muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu davrda yoshlar turli kasblarga qiziqish bildiradilar, o‘z imkoniyatlarini sinab ko‘radilar va kelajakdagi faoliyatlari haqida tasavvur shakllantiradilar. Shu sababli kasb tanlash jarayonida psixologik omillarni o‘rganish, yoshlarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularga to‘g‘ri kasbiy yo‘nalish berish muhim vazifalardan biridir.

Asosiy qism

Kasb tanlash insonning shaxs sifatida shakllanishi va o‘z imkoniyatlarini namoyon etishida muhim bosqich hisoblanadi. Psixologik nuqtayi nazardan, kasb tanlash shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va hayotiy qadriyatlari bilan bog‘liq jarayondir. Kasbiy tanlov jarayonida inson quyidagi savollarga javob topishga harakat qiladi: Men nimaga qiziqaman? Qaysi faoliyat turini yaxshi bajara olaman? Kelajakda qanday mutaxassis bo‘lishni istayman? Tanlagan kasbim jamiyat uchun qanday foyda keltiradi? Ushbu savollarga ongli ravishda javob topish yoshlarning o‘z kelajagini rejalashtirishiga yordam beradi. Agar kasb tasodifan yoki faqat boshqalarning ta’siri ostida tanlansa, keyinchalik kasbiy qoniqmaslik va faoliyatga nisbatan qiziqishning pasayishi kuzatilishi mumkin. Kasb tanlash jarayonida bir nechta muhim psixologik omillar mavjud.

Qiziqish insonni muayyan faoliyat bilan shug‘ullanishga undaydigan ichki moyillikdir. Inson o‘zi qiziqqan sohada faoliyat olib borsa, yangi bilimlarni o‘zlashtirishga va o‘z ustida ishlashga ko‘proq intiladi. Masalan, tillarni o‘rganishga qiziqadigan yoshlar tarjimonlik, filologiya, xalqaro munosabatlar yoki turizm sohalariga moyil bo‘lishlari mumkin.

Qobiliyat insonning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish imkoniyatini belgilaydi. Mantiqiy fikrlash, ijodkorlik, xotira, diqqat, nutq madaniyati va tashkilotchilik qobiliyati kasbiy faoliyatda muhim ahamiyatga ega. Biroq qobiliyatning mavjudligi o‘z-o‘zidan muvaffaqiyatni kafolatlamaydi. Uni muntazam mashq, bilim va tajriba orqali rivojlantirish zarur.

Temperament insonning hissiy reaksiyalari, faolligi, muloqotga kirishishi va faoliyat sur’atida namoyon bo‘ladi. Psixologiyada temperamentning sangvinik, xolerik, flegmatik va melanxolik turlari ajratiladi. Har bir temperamentning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Shunga qaramay, hech bir temperament turi muayyan kasb uchun mutlaq ustun yoki

kamchilik hisoblanmaydi.

Mas’uliyatlilik, sabr-toqat, qat’iyatlilik, intizom, halollik va tashabbuskorlik kabi xarakter xususiyatlari kasbiy muvaffaqiyatga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, shifokorlikda mas’uliyat va diqqat, pedagogikada sabr-toqat va muloqot madaniyati, boshqaruv faoliyatida esa tashkilotchilik va tashabbuskorlik muhim hisoblanadi.

Motivatsiya insonni muayyan maqsad sari harakat qilishga undovchi ichki va tashqi omillar yig‘indisidir. Ichki motivatsiyaga qiziqish, o‘zini rivojlantirish va faoliyatdan qoniqish kiradi. Tashqi motivatsiyaga esa daromad, ijtimoiy mavqe, mukofot va boshqalarning e’tirofi misol bo‘ladi. Kasb tanlashda ichki va tashqi motivlarning muvozanati muhimdir.

Insonning o‘z imkoniyatlari, kuchli va zaif tomonlarini qanday baholashi kasbiy tanloviga bevosita ta’sir qiladi. O‘ziga ishonadigan yoshlar yangi imkoniyatlarni izlashga va qiyinchiliklarni yengishga intiladilar. O‘z imkoniyatlarini real baholash esa to‘g‘ri qaror qabul qilishga yordam beradi.

Kasb tanlash jarayoni inson hayotining turli yosh bosqichlarida shakllanadi. Bolalik davrida turli kasblarga nisbatan dastlabki qiziqish paydo bo‘ladi. O‘smirlik davrida esa kasblar haqidagi tasavvurlar kengayadi va kelajakdagi faoliyatga nisbatan dastlabki qarashlar shakllanadi. Yoshlik davrida kasbiy tanlov yanada aniq tus oladi. Bu bosqichda inson o‘z qobiliyatlarini chuqurroq anglaydi, ta’lim yo‘nalishini belgilaydi va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarlik ko‘radi. Aynan shu davrda mustaqillikka intilish, o‘z fikriga ega bo‘lish, ijtimoiy mavqe topish va hayotiy maqsadlarni belgilash ehtiyoji kuchayadi. Shuning uchun yoshlarning kasb tanlashida psixologik maslahat va qo‘llab-quvvatlash muhim o‘rin tutadi.

Oila yoshlarning kasbiy qarashlari shakllanishida dastlabki va muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Ota-onalarning kasbi, hayotiy tajribasi, oiladagi tarbiya va farzandga bo‘lgan munosabati uning kelajakdagi kasbiy tanloviga ta’sir ko‘rsatadi. Ba’zi hollarda ota-onalar farzandining qiziqishlarini hisobga olmasdan, o‘zlari istagan kasbni tanlashga undashlari mumkin. Bunday vaziyatda yoshda ichki ziddiyat, ishonchsizlik yoki tanlangan faoliyatga nisbatan qiziqishning pasayishi yuzaga kelishi ehtimoli mavjud. Shu sababli ota-onalar

farzandlariga kasb tanlashda buyruq berishdan ko‘ra, maslahat berishlari, ularning fikrlarini tinglashlari va individual imkoniyatlarini hisobga olishlari maqsadga muvofiqdir.

Do‘stlar, ustozlar, ommaviy axborot vositalari va internet ham yoshlarning kasbiy qarashlariga ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda turli kasblar haqida tarqaladigan ma’lumotlar yoshlarning ayrim yo‘nalishlarga qiziqishini oshirishi mumkin. Biroq kasbni faqat uning tashqi jozibasi yoki mashhurligiga qarab tanlash to‘g‘ri emas. Kasbiy yo‘nalishni tushuntirishda bir qancha psixologik nazariyalar mavjud.

Amerikalik psixolog Jon Holland tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy tanlov nazariyasi shaxs xususiyatlari va kasbiy muhit o‘rtasidagi muvofiqlikka asoslanadi. Holland nazariyasiga ko‘ra, shaxsning qiziqishlari va kasbiy muhit o‘rtasidagi muvofiqlik uning kasbiy faoliyatdan qoniqishiga yordam beradi. Shuningdek, Donald Superning kasbiy rivojlanish nazariyasida kasb tanlash inson hayoti davomida rivojlanib boradigan jarayon sifatida talqin qilinadi. Insonning o‘zini anglashi, tajribasi va hayotiy sharoitlari o‘zgarishi bilan kasbiy maqsadlari ham o‘zgarishi mumkin.

Albert Banduraning o‘ziga ishonch va o‘z samaradorligini anglash haqidagi qarashlari ham kasbiy tanlovni tushunishda muhimdir. Inson muayyan vazifani bajara olishiga ishonsa, shu faoliyatni amalga oshirishga ko‘proq intiladi. Hozirgi davrda fan va texnologiyaning rivojlanishi natijasida yangi kasblar paydo bo‘lmoqda, ayrim an’anaviy kasblarning mazmuni esa o‘zgarib bormoqda. Axborot texnologiyalari, raqamli marketing, dasturlash, dizayn, tarjimonlik, psixologiya va boshqa sohalarga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Bunday sharoitda yoshlar kasb tanlashda faqat bugungi talablarni emas, balki kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini ham hisobga olishlari kerak. Zamonaviy mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash, muloqot qilish, ijodkorlik va yangi sharoitlarga moslashish ko‘nikmalari ham talab etiladi. Bundan tashqari, kasbiy moslashuvchanlik ham muhim ahamiyatga ega. Chunki inson mehnat faoliyati davomida yangi bilimlarni o‘zlashtirishi, texnologik yangiliklarga moslashishi va zarur hollarda qo‘shimcha malakalarni egallashi mumkin.

Yoshlarning kasb tanlash jarayonida turli qiyinchiliklarga duch kelishi tabiiy. Eng ko‘p uchraydigan muammolardan biri – kasblar haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lmaslikdir.

Ayrim yoshlar muayyan kasbning faqat ijobiy tomonlarini bilib, uning mas’uliyati va talablarini yetarlicha o‘rganmaydilar. Ikkinchi muammo – boshqalarning fikriga haddan tashqari bog‘lanib qolish. Bunda yoshlar o‘z qiziqishlari o‘rniga ota-onasi yoki do‘stlari istagan yo‘nalishni tanlashlari mumkin. Uchinchi muammo – o‘z qobiliyatlariga ishonmaslik va xato qaror qabul qilishdan qo‘rqishdir. Bunday vaziyatlarda psixologik maslahat, kasbiy diagnostika va amaliy tajriba katta yordam beradi. Yana bir muhim muammo – kasbning faqat daromadiga e’tibor qaratishdir. Yuqori daromad muhim omil bo‘lsa-da, kasbiy qiziqish, shaxsiy imkoniyatlar va mehnat sharoitlarini ham hisobga olish zarur.

Yoshlarning to‘g‘ri kasb tanlashida ta’lim muassasalari psixologlari va pedagoglarning vazifasi katta. Ular yoshlarning qiziqishlari, qobiliyatlari va individual xususiyatlarini aniqlashga yordam berishlari mumkin. Kasbiy yo‘naltirishda quyidagi usullardan foydalanish samarali hisoblanadi: Bunday tadbirlar yoshlarning o‘zlarini yaxshiroq anglashlariga, kasblar haqida to‘liqroq tasavvurga ega bo‘lishlariga va ongli qaror qabul qilishlariga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning kasb tanlashida psixologik omillar muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shaxsiy qiziqish, qobiliyat, temperament, xarakter, motivatsiya, o‘z-o‘zini baholash va mustaqil qaror qabul qilish kasbiy yo‘nalishni belgilashda asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Kasb tanlash insonning nafaqat kelajakdagi mehnat faoliyatini, balki uning hayotiy maqsadlari, shaxsiy rivojlanishi va jamiyatdagi o‘rnini ham belgilaydi. Shu sababli bu jarayonga mas’uliyat bilan yondashish, o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash va kasblar haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lish zarur. Yoshlar kasb tanlashda faqat moddiy manfaat yoki boshqalarning fikriga tayanib qolmasdan, o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari va kelajakdagi maqsadlarini ham hisobga olishlari lozim. Tadqiqot doirasida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin. Ta’lim muassasalarida kasbiy yo‘naltirish ishlarini yanada takomillashtirish. Yoshlarning psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan diagnostik tadbirlarni kengaytirish. Ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida kasbiy tarbiya bo‘yicha hamkorlikni kuchaytirish. Yoshlarni turli kasblar bilan amaliy tanishtirish

imkoniyatlarini oshirish. Mustaqil fikrlash, o‘ziga ishonch va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish. Zamonaviy mehnat bozori talablariga mos kasbiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish. Demak, yoshlarning kasb tanlashiga psixologik jihatdan to‘g‘ri yondashish kelajakda o‘z kasbini sevadigan, malakali, mas’uliyatli va jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘sha oladigan mutaxassislarni shakllantirishning muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Holland, J. L. Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments. Psychological Assessment Resources, 1997.

2. Super, D. E. The Psychology of Careers. Harper & Brothers, 1957.

3. Bandura, A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. W. H. Freeman, 1997.

4. Klimov, E. A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. Moskva: Akademiya, 2004.

5. G‘oziyev, E. G‘. Umumiy psixologiya. Toshkent, 2010.

6. Немов, Р. С. Психология. Москва: Владос, 2003.

7. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975.